

Witham en Brunsham, wijzen op namen met -ham (landtong of hoek). In beide gevallen gaat het waarschijnlijk om een binnenbocht van een beek: een typisch weidegebied.

Een negatieve uitschieter is de verklaring van 'dries'. Eerst stelt Hillegers ten onrechte 'dries' gelijk aan 'braak' (braak is een fase in een vruchtwisseling; driesland ligt na een periode van bouwlandgebruik voor lange tijd onbebouwd en valt in feite buiten de vruchtwisseling. Ploegen van driesland stond in Zuid-Limburg bijna gelijk aan ontginning van nieuw land). Vervolgens verklaart hij de term drieslagstelsel, de Nederlandse term voor een systeem dat in de ons omringende landen *Dreifelderwirtschaft*, *threefieldsystem of assolement triennal* heet uit 'dries liggen'. Hier moet ik de schrijver toch echt alleen laten.

Het zijn kleine opmerkingen, die aan de waarde van het boek nauwelijks afdoen. Veel belangrijker is dat Hillegers met zijn historisch onderzoek weet duidelijk te maken dat een aantal van de meest waardevolle natuurgebieden van Zuid-Limburg hun kenmerken danken aan vroegere begrazing door schapen. Door dat historische beheer weer op te pakken, kan de ecologische waarde van die gebieden behouden blijven. Tot slot nog een compliment voor de uitvoering van het proefschrift. Hillegers wilde een proefschrift dat voor een breed publiek toegankelijk was. De vlotte schrijfstijl en de karakteristieke uitvoering maken dat hij daar uitstekend in is geslaagd.

Hans Renes

G. P. van de Ven, ed., *Leefbaar laagland. Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland* (Utrecht: Matrijs, 1993, 303 blz., f69,90, ISBN 90 5345 031 9).

Een ambitieus en vooral interessant project: de geschiedschrijving van Nederlands waterstaat vanaf de prehistorische tijd tot en met de twintigste eeuw. Het initiatief tot dit bijna 300 pagina's tellende boek is gekomen vanuit de Nederlandse afdeling van het ICID, het International committee of irrigation and development. In 1993 werd het tweejaarlijkse congres van deze club, waarin vele toonaangevende ingenieurs en bedrijven op dit gebied zijn verenigd, gehouden in Nederland. Een jaren geleden gemaakte afspraak om per land de geschiedschrijving van de waterstaat ter hand te nemen werd aldus in Nederland begonnen.

Waterstaatsgeschiedenis verenigt noodzakelijkerwijze een aantal disciplines in zich die traditioneel apart opereren. Ik noem de historische geografie, de rechtshistorie, wetenschapsgeschiedenis (met nadruk uiteraard op de techniek) en sociaal-economische geschiedenis (in het bijzonder de landbouwgeschiedenis). De ene discipline is wat ouder en vormvaster dan de andere. Dit en de rijke schakering van de onderwerpen brengen het gevaar van onevenwichtigheid met zich mee. Daar komt bij dat tot voor enkele decennia het zwaartepunt van de waterstaatsgeschiedenis toch vooral viel op die der waterschappen met daarbij een sterk accent op de rechtshistorische aspecten ervan. Het is vooral de historische geografie geweest die dat eenzijdige beeld heeft doorbroken. Deze heeft korte metten gemaakt met het traditionele beeld van laag Nederland als een gebied dat door de nijvere Hollanders, Friezen en Zeeuwen aan de zee is ontworsteld. Integendeel bleek dat dit gebied comfortabel droog werd bewoond, totdat de natuur in combinatie met de mens ingreep. Ik noem hierbij een aantal ingrijpende ontwikkelingen: de vestiging van boeren op het veen in de zeer vroege middeleeuwen leidde door ontwatering en oxydatie (als direct gevolg van de bewerking van de grond) tot een drastische daling van het maaiveld; elke zeerplaatselijke ingreep in een rivier(arm) om overlast te beperken leidde op andere plaatsen in de delta tot onverwachte repercussies, zodat een ingenieus stelsel

van gegraven watergangen en rivieromleidingen zeer geleidelijk werd ontwikkeld; lucratieve zoutwinning in de Zeeuwse en Westbrabantse venen, turfwinning in de Hollands-Utrechtse venen en uitkleiing voor het bakken van stenen leidden tot vergroting van de zeearmen en omvangrijke meervorming, waartegen lange tijd geen regelgeving van de verschillende overheden was opgewassen. En dan heb ik het nog niet gehad over het grote probleem in hoog Nederland om de waterhuishouding zo te reguleren dat men noch van een tekort noch van een teveel last had. De beveiliging tegen het water is historisch gezien de hoofdmatierie in de eeuwen voor 1900. De negentiende en twintigste eeuw geven een ander beeld: ondanks de regelmatige watersnoodrampen tot aan 1953 gaat beveiliging tegen het water van lieverlee over in beheersing ervan. Voorbeelden daarvan zijn de droogmaking van omvangrijke meren als het Haarlemmermeer en de Zuiderzee, de kanalisering van de grote rivieren en natuurlijk de Deltawerken.

Zijn de auteurs (en vooral ook de redactie) van *Leefbaar laagland* erin geslaagd de geschiedenis van die — hoe afgezaagd het ook klinkt — strijd tegen en vooral ook het alledaagse leven met het water te vertolken? Naar mijn mening ten dele wel en ten dele niet. Winst is dat het historisch-geografische element veel verduidelijkt. Zo wordt voor de periode 800-1250 een uiteenzetting gegeven over de in verschillende delen van het land toegepaste landbouwmethodes en de invloed ervan op de bodem die voor velen verhelderend zal werken. Terecht ook werd aan elk hoofdstuk vanaf de vroege middeleeuwen niet alleen een beschrijving van gebruikte technieken in de waterbouwkunde maar ook één over de activiteiten van Nederlandse waterbouwkundigen in het buitenland toegevoegd. Het is plezierig dat met name de moderne tijd vanaf 1800, vanouds een stiefkindje in de waterstaatsgeschiedenis goed uit de verf komt. Ja, het lijkt zelfs dat het boek daar echt op dreef komt. Dat levert een goede uiteenzetting op over bijvoorbeeld de uitgewogen waterhuishouding op de zandgronden van Brabant en Drenthe alsmede de rol die Heidemaatschappij en provincie speelden in de overgang van heide naar landbouwgrond. Een uitleg over de negentiende- en twintigste-eeuwse dijkenbouw (waarin echter de naam van de vernieuwende ingenieur Murait ontbreekt) wordt begeleid door duidelijke bouwschema's, zoals trouwens het hele boek wemelt van smakelijke foto's, kaartjes en tekeningen.

Minder geslaagd vond ik de paragrafen over de institutionele en politieke geschiedenis. Omdat het boek, waarvan ook een Engelse vertaling in de handel is, tevens was bedoeld voor het buitenland, heeft men op een nogal schoolse wijze de politieke en sociaal-economische geschiedenis van Nederland erin moeten vlechten. Institutioneel bleken de auteurs beter thuis op het veilige terrein van de geschiedenis der waterschappen tijdens het *ancien régime* dan op die van de moderne tijd. Zo komt de toch zo moeilijke worsteling der waterschappen om hun publiekrechtelijke rol in de eerste 75 jaar van de negentiende eeuw jammer genoeg geheel niet uit de verf. En helaas is het (terecht) lange verhaal over de geschiedenis van Rijkswaterstaat en zijn ingenieurs niet erg duidelijk.

Dat brengt me op een ander bezwaar van dit werk: ieder die de geschiedenis van de Nederlandse waterstaat enigszins kent, weet dat zijn beschrijving op zichzelf al geen sinecure is. Niet alleen vanwege de bovengenoemde veelzijdigheid van de aspecten ervan, maar ook omdat de lokale verschillen zo groot zijn en daardoor zo veel elementairs uitgelegd dient te worden. Dat leidt zelden tot een uitbundige verteltrant. In het onderhavige werk wreekt zich dan ook de wat plichtmatige braafheid van de auteurs, die wel hun best doen om moeilijk toegankelijke materie uit te leggen, maar de zo noodzakelijke brug naar de argeloze lezer niet altijd kunnen slaan: men heeft zich niet handenwrijvend aan het vertellen gezet, iets wat bij een weinig toegankelijke materie als deze zo nodig was. Daardoor blijft men vaak wat rond het onderwerp snuffelen

zonder dat de lezer bij de les wordt gehouden. Zo blijven met name de gedeelten over technische ontwikkelingen, zoals bijvoorbeeld de rol van het gewapend beton in de waterbouwkunde en de rol van Nederlandse waterbouwkundigen in Japan (om maar enkele van de vele onderwerpen te noemen) steken in tantaliserende mededelingen. Jammer ook bijvoorbeeld dat de Nederlandse waterstaatkundige rol in Indonesië daardoor weinig uit de verf komt. Aan de andere kant zijn de auteurs weer op hun best in de vanouds typerende verhalen over de hoogstandjes van de waterstaatsgeschiedenis, bijvoorbeeld de droogmaking van Zuidplass-, Haarlemmermeer- en Alexanderpolder. Daar geven zij een volledige uitleg met een gepaste trots die hier weer weldadig verhalend aandoet. Kennelijk hebben de redacteurs in een aantal gevallen hun auteurs niet goed in de hand kunnen houden of stond hen zelf niet voldoende voor ogen welke stilistische en inhoudelijke eisen zij konden stellen.

L. A. M. Giebels

V. Paquay, *De geschiedenis van de stichting Sint Nicolai broederschap te Arnhem 1351-1993. Gasthuis, preuven en hulpbetoon* (Zutphen: Walburg Pers, 1993, 374 blz., ISBN 90 6011 871 5).

Op verzoek van de broeders van de Sint Nicolai broederschap in Arnhem, schreef V. Paquay een studie over de geschiedenis van deze oude broederschap. Hierbij kreeg hij de mogelijkheid gebruik te maken van het archief van deze lekenbroeders, dat buiten een inventarisatie in 1978 door P. R. A. van Iddekinge, nog nooit grondig was bestudeerd. Het boek beschrijft de geschiedenis van de broederschap in chronologische volgorde en begint met de oprichting in 1351 en eindigt met de positie die zij momenteel in de samenleving inneemt.

Paquay verdeelt zijn werk in drie perioden. De eerste gaat voornamelijk over de oprichting van de broederschap en eindigt in het midden van de zestiende eeuw. De tweede periode duurt van het midden van de zestiende eeuw tot de achttiende eeuw. In deze periode staat de strijd tussen katholieken en protestanten centraal, en bovendien de manier waarop de broeders (katholiek) hun onafhankelijke positie binnen de Arnhemse samenleving wisten te handhaven. De derde periode loopt van de achttiende eeuw tot nu en schetst de huidige werkzaamheden van de broederschap binnen een samenleving waar de zorg voor armen voornamelijk een taak van de overheid is geworden. Paquay concentreert zich in zijn studie op terugkerende thema's, zoals de broederschap als instituut, de externe activiteiten, de materiële en financiële basis en het leven binnen de broederschap.

De broeders kwamen voornamelijk uit de hogere kringen van de Arnhemse bevolking. De broederschap beschikte zelf over een gasthuis en haar voornaamste taak was het verzorgen van de gasthuisarmen, die Arnhemmers van geboorte moesten zijn en van onbesproken gedrag. Daar men in de zeventiende eeuw er steeds vaker toe over ging de sociaal zwakkeren in gestichten op te sluiten (hospitalisering), werd het gasthuis in 1627 gesloten. De broeders deelden jaarlijks brood en schoenen uit aan paupers. Sommige armen kwamen bovendien in aanmerking voor een preuven, een periodieke geldelijke bijdrage. Zeker in de laatste periode, waarin de overheid steeds meer de voornaamste instantie is die zich bezig houdt met de sociale zorg voor armen, nadat dit vroeger voornamelijk een taak was van kerkelijke instellingen en particulieren, is het voor de Sint Nicolai broederschap moeilijk om haar hoofddoel te definiëren. Momenteel noemt zij zich een Stichting die in Arnhem helpt de armoede te voorkomen.

Een belangrijke, steeds terugkerende activiteit binnen de broederschap vormde het gezamen-